

Gimbernat, 2008 (**), 50, 13-27

«SINE IRA ET STUDIO» (TÀCIT, “SENSE IRA NI PARCIALITAT”)

SOLÉ i SABATÉ, Josep M.

Catedràtic d'Història Contemporània. Universitat Autònoma de Barcelona

Em sembla una idea excel·lent que el XV Congrés d'Història de la Medicina Catalana obri amb una reflexió sobre la Guerra Civil. I més quan es compleix el 70è aniversari d'un temps que està farcit d'història. Història que ha tingut, i té, continuïtat fins el nostre present.

Faig ús d'aquesta cita de Tàcit per poder mirar d'una forma un pèl escèptica l'afirmació que el ser humà aprèn del passat. Fem-hi atenció del que d'ell podem encara aprendre. Trobem que les fonts emprades per Tàcit són força diverses:

- els historiadors anteriors,
- documents originals procedents d'arxius oficials, informes militars...,
- memòries personals dels protagonistes,
- testimonis directes dels fets.

Tàcit treballava no massa lluny del que fan avui els veritables historiadors, no els qui amb l'excusa de la història fan política o aquells que més directament fan política usant i abusant de la tergiversació històrica.

Tàcit contempla la història com una successió d'esdeveniments impulsats per unes forces superiors com el destí o la fortuna. D'aquí la seva **concepció pessimista** de la vida. Tampoc no es fa massa il·lusions sobre el comportament humà: les multituds li provoquen por i menyspreu, mentre que en general veu immorals, egoistes i hipòcrites les classes dirigents, els emperadors inclosos.

Són paraules a cavall dels segles I-II de la nostra era. No d'avui, que ningú es confongui. Si fem un salt de 18 segles podríem fer uns paral·lelismes força propers. La guerra del 1936-1939 que va viure Catalunya i el conjunt de tot l'Estat Espanyol fou una tragèdia. I avui, 70 anys després, molts dels fets que es visqueren encara tenen, com es fàcil detectar, presència en la nostra societat i encara en la nostra vida política.

Per començar, em va anar bé fer servir una frase d'André Malraux, aquella en què afirmava que **la il·lusió lírica** sobre la Guerra Civil estava passant per damunt de generacions,

Josep M. Solé i Sabaté

que no es coneixien els fets històrics, i el que a la llarga ens quedava seria una voluntat mítica, una mirada acrítica i excelsa, gairebé com si fos un període extraordinari de la història de Catalunya i d'Espanya. Hom coneix que estem farcits de molts reportatges d'autors estrangers que a poc a poc s'han imposat sobre la realitat dels fets. I aleshores, és clar, ve l'historiador i ha d'explicar les coses com són.

Faré una reflexió, millor dit, una aproximació, sobre alguns dels temes més presents, de més recerca, sobre la Guerra Civil a Catalunya:

Tot torna en els estudis de la Guerra Civil. És a dir, tots els temes de la Guerra Civil són continuament revisats. Sense excepció. Potser ara hi ha un matís important, **la literatura i la creació artística amb més ambició**, la que té més qualitat ha entrat ja definitivament a tractar el tema. No és que abans no s'hagués fet, els exemples dins la literatura catalana d'en Joan Sales, Mercè Rodoreda, Tísner, i tants altres, la memorialística i els testimonis han estat nombrosos. Però sembla que ara dins l'escriptura i creació artística la Guerra Civil, el dramatisme de la vida al límit, la força de les passions desbordades que deia Pere Calders, són per crear els móns que l'escriptor usa per trametre al lector.

En cinema hi va haver uns tempteigs prometedors que de moment només tenen una continuïtat esporàdica. En teatre el tema és més complicat de realització, però la representació de "La Fam" de Joan Oliver, Pere IV, va sorprendre molta gent que no imaginava tants falsos herois d'un moment en què hi ha un significatiu nombre de gent creu que n'estava ple.

Les commemoracions o els aniversaris de la guerra han estat excusa, sovint molt interessant, per fer estudis de temes poc tractats, interpretats des d'una visió diferent i també per una ingent sortida de nous títols editorials. L'exemple d'un d'ells, la història esportiva, és tot un enigma del qual encara estem a les palpentes del molt que hi ha per saber, paradigma de molts altres. En el cas de l'esport és un fet que sorprèn l'oblit en general del tema i més si tenim en compte que fou un element on el franquisme va basar molt del seu ideari i apropament sobre el conjunt de la població ja en la immediata postguerra i en tot el període de la Dictadura. Més a ressaltar encara si mirem qui foren els responsables màxims de la gestió i direcció esportiva sempre, a excepció, i no sempre del Futbol Club Barcelona, a mans de franquistes irreductibles.

Es repeteixen també esquemes ideològics, o assaigs apriorístics, continuen havent-hi els pro i els contra, ara bé, ara a partir d'un coneixement més rigorós del passat i dels fets. L'exemple més concloent seria l'enèssima interpretació revisió dels fets de maig de 1937. Més reinterpretacions que, és així, recerca novedosa.

La història local i regional continua aportant mètode, recerca i concreció específica sobre una munió de temes, el que enriqueix de forma destacada el coneixement tan variat del trencaclosques que va suposar l'atomització del poder a Catalunya quan el període revolucionari. En aquest apartat **l'estudi de la repressió** segueix sent dels temes més tractats i apunta cada cop a més monografies precises i concretes sobre pobles i ciutats, l'estudi d'empreses, la trajectòria de persones, l'apropar la mirada crítica vers aspectes molt determinats. Des de la religiosa vista amb ulls de seglars, fins la individual i concreta.

La història militar segueix l'edició sobre estratègies i batalles, comandaments i testimonis de columnes i milicians. D'operacions concretes als llocs més variats. I moltes reedicions per l'interès continuat que persisteix per damunt del temps i la distància. Potser massa seguidisme de prestigiosos i sòlids historiadors en què hipòtesis mai no demostrades, ni demostrables, s'accepten sense crítica per a mostrar la perfídia del general Franco, atribuint-li una perspicàcia que jo particularment crec fora de lloc més enllà de l'atzar i la seva voluntat metòdica i cruel de consolidació del seu poder.

Aquí s'ha de fer esment de la florida d'estudis sobre Sanitat Militar, unes obres sòlides i profundes que han omplert, de vegades de forma definitiva, llacunes historiogràfiques del període. A destacar la incursió dels estudis i testimoniatges d'infermeres, una punta de l'iceberg que a poc a poc s'està produint en l'aprofundiment del paper de la dona durant la guerra. A tot arreu en tot lloc.

Potser faltaria aprofundir més en tot el que fa esment amb les relacions internacionals de Catalunya. S'ha avançat molt amb els contactes internacionals de Catalunya en el decurs del conflicte, l'abast dels mateixos ha quedat de moment difús, però ens manca altres aspectes. Intercanvis comercials i bèl·lics, oficials o amb traficants de les més variades espècies.

El tema de l'energia elèctrica procedent d'Andorra davant la pèrdua de les centrals hidroelèctriques a partir de la primavera de 1938 a causa de l'ocupació franquista és un exemple de fets no menors que de cop i volta ens mostra el molt que encara desconexim.

Un tema clau, en la meua opinió d'una veritable importància, doncs només sabem i hem avançat en el conjunt d'ells, en el gruix general de les persones i de les actuacions dels que van estar al costat del sector franquista, sigui a l'Espanya rebel o bé en altres llocs d'Europa o ja aleshores d'Amèrica. En concret l'actuació precisa dels homes que estaven a París, el Vaticà, Burgos, Sant Sebastià, Sevilla, Londres, Mèxic...

La revolució. A partir del 19 de juliol, tot va canviar a Catalunya. L'exèrcit rebel derrotat per les forces d'ordre públic, coordinades per la Generalitat, i l'ajut inestimable i fonamental de centenars d'elements civils dels sindicats i partits polítics que els hi

donaren suport, van sufocar l'intent sediciós, alhora que s'iniciava un procés revolucionari de conseqüències molt profundes. La revolució emergent que va imposar-se a Catalunya ha estat una de les més insòlites de la història de la humanitat. Significava anorrear tot el passat, això és: institucions, poder, dogmes, diners, jerarquia social i militar, religió, etc. Era fer taula rasa de l'ahir per construir un demà i un món nous. El poder passava a un poble victoriós amb les armes a la mà. La lluita va ser definida aleshores com una guerra contra el feixisme, una guerra que va ser ideològica, política, social, de classe i religiosa. A Catalunya, com cap lloc d'Espanya, el conflicte va agafar una dimensió única. En els primers mesos de la revolució i la guerra, van acabar tenint el poder els qui abominaven precisament d'ell. Posteriorment seria un conflicte en el que el pes de la guerra i la seva capacitat de destrucció i barbàrie deixarien de banda il·lusions col·lectives, transformacions revolucionàries de l'economia i de la societat per esdevenir un cruel conflicte fratricida de general militarització. La Guerra Civil va ser la lluita total per poder imposar un ideal i una visió del món que no deixava camins a la mediació i el pacte, era el tot o res. La vida o la mort, la victòria absoluta o la derrota més cruel i inapel·lable. Els protagonistes populars decidits a enfrontar-se a la militarada amb les armes a la mà eren gent que sortia de les barriades populars, de pobles i ciutats, del moviment obrer, de la menestralia, de la pagesia, d'esperits revolucionaris i demòcrates, de republicans i catalanistes, de variades i contradictòries definicions ideològiques.

Doncs bé, aquesta munió de gent ha estat poc estudiada. S'està treballant bé, diria que molt correctament els aspectes econòmics de les transformacions empresarials i el que es troba de les agrícoles, molt s'ha perdut, però encara no hem entrat a fer una radiografia, una dissecció ja que estem entre metges, de l'incontrolat. I és absolutament necessari per entendre la revolució a Catalunya.

En Paco Candel a "Les meves escoles"(1) explica:

"Hi havia un altre sector de nens que tampoc no van tornar a l'escola, els fills dels que es van enriquir aquells dies tan turbulents, o que aconseguiren poder i prepotència; o bé van tornar d'una altra manera: distants, menyspreadors, altius, manaires ... Eren els fills dels incontrolats, dels arribistes, dels patrullers, dels enxufats, dels emboscats, elements que s'autoanomenaven anarquistes i que, com deia el meu cosí Ramon, ho eren tot menys allò, sobretot poca-vergonyes, i afegia que quan s'acabés la guerra passarien comptes amb ells. Ningú s'imaginava que la guerra es perdria. Molts d'aquests elements haurien portat els seus fills als col·legis dels rics, si n'hi hagués hagut. De manera que optaven per deixar d'assistir a l'escola, com si no existís l'escola o escalafó que ells necessitaven. Resumint: se sentien poca cosa al costat dels que seguíem sent poca cosa ..."

I corregint una mica l'admirat Candel, arreu de Catalunya hi va haver persones així i, és sabut, no tots eren anarquistes, n'hi havia de tots colors i condició.

Uns esdeveniments que van obligar a prendre partit a estats i nacions i, en conseqüència, a l'**opinió pública internacional**. D'aquí la intervenció de voluntaris de tot el món en suport de la República o l'ajut feixista italià o alemany, regular nord-africà, portuguès o irlandès en el triomf franquista. Els estudis sobre el Comissariat de Propaganda, la seva tasca, difusió i projecció internacional, així com la biografia del seu home més destacat, en Jaume Miravittles, han ampliat el coneixement de la tasca que es va fer, que fou important, lúcida i àmplia i va produir el contradictori efecte que, a mida que la República anava perdent la guerra en el camp militar, millorava la seva imatge internacional en la consideració de l'opinió pública, labor gens fàcil si recordem les imatges que hom tenia dels primers dies de la Revolució viscuts a Barcelona que van donar la volta al món. Ara repetiré el que en el seu moment van dir persones com Capa, Indira Ghandi o Malraux, que mai havien vist una institució de propaganda tan important sense haver-hi al darrera un estat totalitari com tenien la Unió Soviètica amb Stalin o l'Alemanya de Hitler. I això, en plena guerra, en ple caos, ho aconseguí un home que es deia Jaume Miravittles.

Reflexions sobre la Generalitat durant la Guerra Civil. En primer lloc, i per ser precís, diré el que la Generalitat aconseguí i que actuà per la presència de raons extraordinàries. Curiosament una de les causes per les quals l'exèrcit colpista es revoltà, per por a que l'autonomia de Catalunya pogués portar més poder a Catalunya, amb el fracàs que la revolta militar duria al nostre país, Catalunya, durant la Guerra Civil, a tenir un poder que des del 1714 mai no havia tingut, encara que en aquest període el fet nacional no fos el que primés, ni molt menys. En un moment clau de la nostra història el fet nacional no va anar per davant de molts altres.

El que va fer la Generalitat, des del primer moment que tingué notícia de la revolta militar, fou complir amb el que havia de fer segons la institució que era, preservar l'ordre constitucional. En alguns casos ho aconseguí, en d'altres no. I ho podem comparar amb el que va fer la República i entendrem perquè alguns historiadors, de bona fe uns, però d'altres amb mala fe, no volen fer aquesta comparació. El govern de la Generalitat obtingué la informació de la trama militar que s'estava preparant i el que va fer fou informar al ministre de la governació, en Joan Molas, avisant-li, a més a més, que aquesta possible sedició era molt perillosa. És sabut, el govern de la República sota la presidència de Casares Quiroga, no actuà. No feu res de res.

El govern de la Generalitat en canvi sí que ho va fer. Com va actuar? Fent els canvis necessaris en els comandaments, gràcies als quals va poder controlar els rebels i assegurar la defensa de la legalitat republicana, la de la Guàrdia d'Assalt, aconseguint

també neutralitzar la Guàrdia Civil, fins que aquesta es declarés lleial com a cos a la Generalitat, i després, una vegada van sortir en rebel·lió els militars colpistes per ocupar els centres claus de la ciutat de Barcelona el que va fer fou enfrontar-s'hi amb les forces armades lleials per intentar que el cop militar no triomfés a Barcelona.

Com a resultat d'això es produí un enfrontament armat obert als carrers. Les forces armades lleials, per ordre d'importància numèrica, Guàrdia d'Assalt, Mossos d'Esquadra, i elements populars dels diversos partits polítics, majoritàriament de la CNT-FAI, molts ERC i gent d' Estat Català, del POUM, també dels que en un parell de dies serien ja PSUC, més o menys en aquestes proporcions, són els que participaren contra els militars colpistes en aquest enfrontament armat pels carrers de Barcelona, sense oblidar el cop final definitiu que significà la lleialtat republicana de la Guàrdia Civil.

L'única ciutat de l'Estat espanyol on l'exèrcit facció sortí al carrer i fou derrotat en combat obert va ser a la ciutat de Barcelona. Un fet del qual molta gent no veu la importància que tingué i n'ha tingut molta fins, possiblement, el present. I aquest fet trascendent s'ha de recordar constantment, a tot arreu, fins i tot als mitjants encara que sovint no et facin cas. Repeteixo, l'única ciutat de l'Estat espanyol on l'exèrcit sortí al carrer i fou derrotat amb les armes a la mà fou a Barcelona, i aquest fet cabdal no es diu, se silencia quan no s'amaga. No van sortir a Madrid, no van sortir a València. A València fins els primers dies d'agost no es decidí el què passaria, no és fins aquesta data que el Comitè agafà el poder.

I una altra cosa que aconseguí la Generalitat, segons el seu concepte de que ha de defensar la institució i l'ordre, és que no donà armes fins als darrers moments. Finalment, en combat obert i al final dels enfrontaments és veritat que hi hagué connivència entre les forces d'ordre públic i sectors populars, que hi hagué lliurament d'armes quan els paisans van esdevenir els amos del carrer, nounats revolucionaris, per enfrontar-se als potencials rebels, fossin militars o elements camuflats de la dreta colpista. I aleshores és quan s'assistí a un procés revolucionari únic en la història de la humanitat.

Mai s'havia produït un canvi social amb una profunditat tan extrema, amb una participació tan punyent i amb un maniqueisme tan extrem, de bons i dolents, de revolucionaris i contrarevolucionaris. No són paraules meves. I això només ocorregué a Catalunya i no va succeir a la resta de l'Estat Espanyol. Afirmació que no és meva, repeteixo, sinó de Pierre Vilar, de Témine o de l'admirat i bon amic Paul Preston, i els cito perquè encara hi ha qui dubta que els millors historiadors puguin ser d'aquí; tenim encara aquesta actitud papanata i mancada d'autoestima. Els proposo només un petit joc: vagin a buscar bibliografia de llibres que surten ara i veuran que molt sovint no surt bibliografia catalana, la més concreta i rigorosa sobre el que va viure Catalunya. Com és possible això?

Vostès s'imaginen fer la bibliografia de la Revolució francesa sense bibliografia francesa? Els millors coneixedors de la història de Catalunya són, lògicament, historiadors catalans. Com passa a França o Bèlgica o Itàlia, etc, això no exclou, només faltaria!, honroses excepcions.

Per a més INRI, només al nostre país, Catalunya, s'ha publicat una obra general sobre la Guerra Civil. Al nivell estatal, malgrat l'oferta àmplia que hi ha hagut i hi ha del tema, cap obra d'aital ambició de recerca i alta divulgació s'ha intentat (2).

Tornem a la Generalitat dels dies 19, 20, 21 de juliol, fins i tot en el moment d'aquella famosa trobada de Companys amb Garcia Oliver, Durruti, l'Ascaso, Ricardo Sanz i resta en què el President els digué -“nois el poder és vostre, no sempre se us ha tractat com mereixeu i si no em necessiteu prescindiu de mi –que consti que és una expressió que ja havia dit altres vegades–, i que a partir d'aleshores es creà el Comitè Central de Milícies Antifeixistes (situat on hi ha l'Escola Nàutica). El Comitè de Milícies Antifeixistes agafà el poder, però la Generalitat va fer una cosa molt important, i manllevo les paraules de Pierre Vilar, *la Generalitat gosà legislar*, fet que pot semblar irrisori en un moment que tenien el poder amb les armes a la mà uns nois de vint anys o decidits milicians de 30, 40 o més anys, que amb un fusell a la mà creien que podien canviar el món, com a mínim el seu món d'aleshores, –he pogut parlar amb molts d'ells–, però com afirma Pierre Vilar aquesta legislació comprometia el futur. De cara al futur aquesta legislació va ser molt important.

Què és el que no aconseguí la Generalitat en aquests primers dies? Assegurar l'ordre públic. Aquí hi ha molta gent que especula i diu: “s'hagués pogut fer tal o qual, s'hagués pogut actuar així o aixà...”, però aquestes suposicions no tenen res a veure amb la història, darrera d'elles, normalment, no hi ha massa coneixement argumentat. Anem a les dades no discutibles. L'ordre públic, la Generalitat no l'assegurà. Vol dir que milers de persones corrien perill i d'aquests milers de persones, moltes, entre el juliol de 1936 i l'octubre-novembre de 1936 foren víctimes de les represàlies d'origen ideològic i polític ben divers. Malgrat les dificultats, les penes i els perills, tenim però documentats informes de salvament de vides que féu la Generalitat, a partir de mètodes molt diferents.

Era un govern que tenia tan poc poder real, perquè el poble armat era al carrer, que havia de falsificar els passaports; curiosament, havia de fer de la il·legalitat virtut. Tenim informes indiscutibles, reconeguts per l'Estat francès, sobre 6.630 persones que fugiren. D'aquestes, 2.142 persones eren religiosos o religioses, 868 eren infants, i la resta gent les vides dels quals corria perill –com per exemple, gent d'ordre, sectors benestants, catòlics notoris o també militars–, als quals la Generalitat permetè i col·laborà per a que fugissin. I, tot i la contundència d'aquestes dades, encara es pot trobar algú realment

poc documentat- que afirma que el que visqué Catalunya no fou una guerra civil. Ja em diran vostès que és això sinó una guerra civil, quan milers de persones es van veure obligades a fugir, quan tantes perderen la vida a mans dels seus conciutadans. Que el conflicte fratricida vingué a Catalunya des de fora, sí, d'acord, però en incidir a casa nostra fou també, i de quina manera!, una guerra civil entre catalans.

Una altra cosa molt desconeguda, fins i tot pels especialistes, és que el 22 de juliol es crearen les Milícies Ciutadanes de Catalunya, era un decret que no serviria per a res perquè el Comitè de Milícies Antifeixistes el deixà al calaix, però la voluntat existí, i aquesta mai no desaparegué. L'1 d'agost tampoc no se'n sortí en una altra fita, la Generalitat cridà les quintes del 33, 34 i 35, i la resposta fou, ras i curt, zero, un fracàs. Curiós però profundament ideològic, puix que malgrat que tots volien homes per al front, no volien una militarització a partir de les quintes. Hi hagué un boicot, un sabotatge col·lectiu dels partits polítics envers aquest decret de la Generalitat. I últim, sorprèn veure com el 25 d'agost la Generalitat tenia ja una voluntat d'actuació política ben orientada sobre el que s'havia de fer en aquesta guerra. El 26 d'agost de 1936 la Generalitat fundà l'Escola Popular d'Instructors de Guerra, que no va funcionar, fins que temps després es fundaria, ara sí, l'Escola de Guerra, sota l'impuls i la direcció de Garcia Oliver. Aquesta voluntat hi era.

Com funcionà la Generalitat durant tot aquest període? **La Generalitat va tenir vuit governs. El primer govern** fou del 31 de juliol de 1936, vol dir que fins aquesta data teòricament governà l'anterior. El nou govern durà 6 dies. Al carrer hi havia les milícies armades, els patrullers, les persones que ho havien ocupat tot, les esglésies fumejant o cremades, les transformacions socials en marxa, empresaris que fugien; Montserrat fou salvat bàsicament pel coratge del doctor Soler i Pla –mai se li ha fet un més que merescut homenatge–, que plantà cara amb uns quants mossos d'Esquadra a un grup d'homes d'acció que actuant com a ferotges anticlericals veien en el santuari la personificació del seu odi religiós. En aquesta situació la Generalitat formà govern, un nou govern on no hi havia ni la CNT, ni la FAI ni el POUM, i la Lliga Catalana estava fora de la llei. Inicialment la Lliga havia donat suport a la Generalitat però quan es produí la Revolució es mantingué forçosament i forçadament a les antípodes de la situació fins lliurar-se, quan les seves fàbriques i propietats van ser col·lectivitzades, a mans de Franco. **Hi havia una dualitat de poders, el poder real, que estava al carrer, i el de la Generalitat, que era el formal, però no el veritable, el real.**

El segon govern es nomenà el 6 d'agost, i durà fins al 26 de setembre. Què va fer aquest govern? No gran cosa, però sí que començà a fer molts decrets per fer front a les necessitats quotidianes de la gent: l'aigua, la llum, els proveïments, els transports, intentar que comencés el curs escolar a partir del CENU (Escola Nova Unificada) –no fou cap èxit–, i ho dic sense actitud crítica, com de vegades s'ha dit que havia estat l'escola

durant la Guerra Civil, però sí que va ser un èxit d'il·lusió col·lectiva l'intentar escolaritzar tots els nens, i durant la guerra s'escolaritzaren malgrat les dificultats més nens que abans, però arribà un moment que hi havia nens però que no hi havia mestres, perquè eren al front, havien estat cridats a files. Hi havia gent molt jove que tot i no estar suficientment preparada pel magisteri feia de mestre. Això es veu de forma òptima a les magnífiques memòries de Joan Triadú, on diu que ell sense experiència, amb divuit anys, el posaren davant d'una escola i que ell féu el que va poder; també tenim el testimoni molt semblant del doctor Alcolea, prestigiós crític d'art, catedràtic d'història de l'art de la Universitat de Barcelona, reconegut internacionalment, que aleshores, també molt jove, va fer de mestre a la Barceloneta, persona que pel record afrentós i dramàtic que té dels bombardeigs que va viure mai més ha volgut tornar a la Barceloneta, malgrat haver viscut sempre a Barcelona ciutat.

Bé, no hi havia al govern la CNT-FAI, no hi havia el POUM, no hi havia el PSUC. Això no podia funcionar. Si la revolució estava armada al carrer, com podia legislar la Generalitat? Però hi ha una cosa important a entendre, és veritat que ERC estava desbordada, però cal tenir present que els homes d'Esquerra, cal dir-ho, eren de ferma adscripció republicana, però aquells homes no eren revolucionaris i al carrer hi havia l'imperi esclatant d'una revolució.

El tercer govern es formà el 26 de setembre de 1936, amb l'entrada de la CNT-FAI al govern, moment a partir del qual començà, hom ho accepta, una lleu però inexorable i paulatina decadència d'aquest sindicat.

És veritat, com diu Hilari Ragner, que aquests dos governs que hi ha entre setembre i desembre de 1936 foren els dos millors governs? Què feren aquests governs? primer de tot aconseguiren que s'aturés l'orgia de sang, que Catalunya visqués amb la creació dels Tribunals Populars un període de més garanties jurídiques, que els Tribunals Populars, malgrat la mala fama que tenien, -en Joan Vilarroya i jo vam poder demostrar que quan començaren a funcionar disminuïren de forma radical els assassinats-; és a dir, començà a haver-hi certes garanties processals; totes, no, continuaren havent-hi persecucions i arbitriarietats, i continuaren havent-hi presons clandestines, però començà a ser millor el dret de gents. I sobretot es començà a fer front a les necessitats de la població. Penseu que a l'octubre del 1936 ja començà a haver-hi problemes d'escassetat d'aliments. Recordin l'arribada d'aquell vaixell rus, el Serianin, que fou rebut amb gran entusiasme perquè portava blat, i això era el mes d'octubre de 1936. Tots els dietaris de la guerra, i se'n van escriure molts, perquè era l'època en què la gent havia accedit a la cultura, comenten les cues, la sensació que no hi havia menjar, que no hi havia gairebé res...

Aquest govern duraria fins al 17 de desembre de 1936. En quatre mesos portem quatre governs. Què passa? doncs que **el PSUC exigí i aconseguí apartar el POUM del govern,**

com a resultat de la lluita entre comunistes ortodoxos, que seguien l'esquema de la Unió Soviètica, i comunistes heterodoxos –dels quals la gent diu de manera molt lleugera que eren trotsquistes, però no és així; fet aquest del qual la gent no té massa consciència. No es pot negar que hi havia una actitud estaliniana per part de la direcció del PSUC i bona part de la seva militància, que l'adoració cap a l'estalinisme era extraordinària, tot i que també hi havia sectors crítics entorn aquesta actitud. El cert és que acusant-se uns als altres de traidors mútuament, de revolucionaris i contrarevolucionaris, el PSUC, de mica en mica anava avançant. Gent de centre, rabassaires, i bases de l'Esquerra es van anar desplaçant cap al PSUC. Les posicions, doncs, es radicalitzaren molt cap a l'esquerra o cap a la dreta més extrema durant la guerra.

El cinquè govern de la Generalitat va durar 13 dies, es nomenà el 3 d'abril de 1937 i plegà el 16. Què estava passant? No sé si recorden que en tot aquest període a Catalunya tornen a aparèixer unes tensions extraordinàries. Tensions que sorgiren arran d'algunes mesures adoptades, respecte de les quals, per cert, la Generalitat tingué una actitud de defensa de la institució –i això que a vegades es diu que no tenim consciència de defensar les institucions–. Fins i tot intentà donar una legitimitat revolucionària, i quan hi hagué el Decret de Col·lectivitzacions del 24 d'octubre del 1936 qui ho beneí fou la Generalitat. **La Generalitat**, malgrat que no tenia capacitat d'actuació, es convertí en l'entitat que **legitimava la revolució**, amb voluntat de reconduir-la. Aquest govern acabà perquè amb el decret de col·lectivitzacions hi havia una voluntat de dur-los a terme per part de grups que creien que s'havia d'aprofundir la intensitat de la revolució; això volia dir col·lectivitzacions de terres i sectors agraris, industrials, –sense incloure aquí les de guerra–, serveis i tot el conjunt de mesures crearia moltes tensions. La creació d'una indústria de guerra va ser una qüestió prioritària que la Generalitat es plantejà des del començament de la guerra, quan a l'agost de 1936 creà el Comissariat d'Indústries de Guerra, fet que la historiografia espanyola acostuma a passar per alt. Curiosament, en canvi, el govern de la República no va fer res per traslladar la fàbrica d'armes lleugeres que tenia a Toledo a fi d'evitar que passés a mans feixistes –que després hem reconegut i acceptat que més que feixistes eren dictatorials o franquistes–. És a dir, que tota la creació d'una indústria de guerra va ser una línia d'actuació de la Generalitat, i això curiosament és poc reconegut pels especialistes; perquè, és clar, si vas a buscar on es fabricaven aquestes armes, has d'anar a Rubí, Sabadell, Terrassa, Caldes de Montbui o a Vilanova i la Geltrú, Badalona, etc, i la documentació que trobes és en català i això no surt als llibres. Es trist però és així, molts llibres fets ho són a partir d'altres llibres, amb poca recerca, amb poca investigació. El govern acabà, doncs, per enfrontaments com els que es produïren a la Fatarella –els recomano que vagin al poble de La Fatarella i busquin els burgesos que hi havia segons aquella propaganda que deia, *los burgueses de la Fatarella se han rebelado*, o que busquin els que hi ha ara, en aquesta comarca que continua essent la de renda per càpita més baixa de Catalunya; imaginint-se-la fa 70 anys.

Hi hagué també enfrontaments entre pagesos a Garcia, enfrontaments directes a Cervià de les Garrigues, Cadaqués, Pallejà, Tortosa, etc, o a Bellver de Cerdanya on hi hagué un combat d'enfrontament a la rera guarda del país que durà tot un dia.

Tot això és el preàmbul de la tensió més gran de totes, que foren els Fets de Maig de Barcelona de 1937, la guerra dins la guerra. Entre d'altres accions hi hagué l'assassinat d'un dirigent del PSUC a la cantonada de Diputació/Pau Claris quan anava a prendre possessió del seu càrrec a la Conselleria de Treball. Per la distribució de les conselleries podem saber que les comunicacions estaven en mans de la CNT-FAI, i que tenia, per tant, el control de la Telefònica. En una acció possiblement exagerada, tot i que les comunicacions no podien estar, com deien que estaven, mediatitzades, els guàrdies d'assalt van ocupar la Telefònica i es va muntar un sidral. Tornà a aparèixer el buit de poder. Hi hagué 1.000 baixes, entre les quals hi hagué unes 286 persones que van ser mortes, i tornaren a aparèixer els incontrolats. Bé, això dels incontrolats és un eufemisme, a excepció de Barcelona –on hi havia grups de gent amb individus mig delinqüents que les pròpies forces revolucionàries, en alguns casos presos en acte flagrant, van afusellar-tothom sabia arreu de Catalunya qui eren els suposats incontrolats. Una vegada en Xavier Bru de Sala em va suggerir des de les pàgines de La Vanguardia que jo podria fer **la llista dels assassins**. I, efectivament, encara avui és factible fer-la, però s'imaginem el que això implicaria?

El nou govern que s'havia format el 16 d'abril havia durat, doncs, 18 dies. **I el que sorgí a partir dels Fets de Maig duraria un mes. En dos mesos van tenir doncs, tres governs.** Vol dir que les coses no anaven bé. El govern del 5 de maig fou un govern que es formà en funció dels Fets de Maig. S'ha de dir que la Generalitat, dins les possibilitats que tenia, va tenir una actitud força digna respecte al POUM, malgrat la influència que tenien en la política els afers militars i les directrius militars soviètiques, pel pes de l'ajut fonamental soviètic, el principal, que a vegades imposaven amb actituds fins i tot criminals, que denunciaven els propis comunistes. El cert és que el resultat va ser la persecució política del POUM, que fou posat fora de la llei, i l'assassinat d'Andreu Nin. No podem oblidar però que qui seria el més perjudicat en l'aspecte de la força política pels Fets de Maig va ser la CNT-FAI. A partir d'aquí, des del juny de 1937, quan es produí l'acord definitiu, fins al final de la guerra, ja sense la CNT-FAI, hi hagué un sol govern. Va ser un govern que tindria moltes, moltíssimes dificultats amb el govern de la República; i això s'ha silencià. Mai s'ha explicat la raó per la qual el govern de la República es traslladà de València a Barcelona. I quan primer es va traslladar de Madrid a València, a molts llocs de control i barricades no entenien que les autoritats marxessin, o més clar, fugissin. Això no te res a veure amb el mite i la realitat de la defensa de Madrid. De fet, el mite del Madrid resistent l'ha desfet en un llibre l'historiador especialista en la guerra a Madrid, en Cervera. Va ser gent de Madrid qui defensà la capital de l'Estat, però també de la

columna Macià-Companys i gent d'arreu de l'Espanya republicana i l'Exèrcit i les Brigades Internacionals. La majoria del poble de Madrid estava, com és lògic, a l'expectativa.

Poden veure, doncs, com la Generalitat intervingué a molts nivells, a nivell social, polític i cultural, molt condicionada, això sí, pel curs de la Guerra Civil, però foren intervencions que marcaren un horitzó. Parlaré d'uns quants ítems. Un d'important, com ja hem comentat, va ser el de l'escolarització: es passà d'una escolarització el 1936 de 50.000 a 111.000 nens escolaritzats al 1937-1938 –que consti que 20.000 ja no van poder anar a les classes perquè no hi havia mestres–.

Un altre aspecte que s'ha de tenir en compte és que la Generalitat s'hagué d'enfrontar a una arma nova, als bombardeigs també sobre la població civil. En la Guerra Civil el concepte de reraguarda desaparegué. A les guerres ara, com saben, hi ha més morts a la reraguarda que al front, i això començà durant la Guerra Civil. La Generalitat s'hagué d'inventar tota sola com fer-hi front. Fa unes setmanes ho vaig explicar al País Basc parlant de Guernica, la qual, indiscutiblement va ser bombardejada de manera brutal un dia, i s'ha calculat que els morts van ser al voltant d'uns 260 –segons indica el propi Museu de la Pau de Guernica–; i és evident que van anar a destruir la ciutat, el símbol basc. Però els bombardeigs massius, indiscriminats, de centenars d'ells, els bombardeigs més terribles per la potència de foc de la Guerra Civil van tenir lloc aquí. Barcelona va ser bombardejada 187 vegades. Tarragona ho va ser 163.

A la Guerra Civil espanyola és quan aparegué el concepte absolut de **guerra total**, i la població no ho entenia, i tampoc ho entenien els propis membres de la Generalitat, que feien queixes molt sentides. No entenien que es bombardegés població civil. No entenien que estava apareixent una nova tècnica militar, la guerra total. Actuà bé la Generalitat en aquest aspecte? Déu n'hi do. Obrí les boques del metro a tothora, donà instruccions perquè la gent baixés al nivell del terra quan hi hagués bombardeigs, que tothom es posés un bastonet a la boca, autoritzà que la gent pogués participar, sota certa supervisió militar, en la construcció de refugis, com ha mostrat Judith Pujadó, i féu tota una política de construcció de llocs on hom pogués protegir-se de la capacitat mortífera destructora de les bombes caigudes del cel, amb la salvetat que mai va tenir els diners suficients per fer-los, perquè el Govern central mai no els en donà, per la raó que fos, en forma suficient. Tema, ara per ara, encara poc estudiat.

Un altre èxit de la Generalitat, tenint en compte les necessitats que hi havia, és que aconseguí **comprometre l'intel·lectualitat** en la defensa de la cultura catalana. I no era fàcil. Alguns, compromesos amb la democràcia i el catalanisme, foren assassinats al començament de la guerra. Aconseguí que la majoria de les persones del món de la cultura, malgrat els errors evidents que es van cometre, comprenguessin l'espanyolisme

Sine ira et studio (Tàcit, «sense ira ni parcialitat»)

visceral d'arrel genocida que seria i va ser el franquisme, entenguessin que el nacionalisme espanyol violent que era el franquisme, tenia entre els seus objectius el genocidi de la cultura catalana. Amb escriptors de la UGT comunista, amb la figura de Joan Oliver, molt intervencionista –ho diu ell mateix–, i de la CNT amb la d'Anna Murià i el Manuel Cruells, repeteixo, Déu n'hi do el que feren quant a projecció de la cultura catalana al món!

Possibles errors que es van cometre en aquest tema? Alguns, **Dalí, per exemple**, va demanar participar al Pavelló de París, i li digueren que no; i com un nen petit capritxós en no ser acceptat per uns, és sabut que ja s'havia passat als rebels franquistes. Però ja havia pintat un quadre, un dels més lacerants sobre la guerra, aquell en què apareixen dos personatges que s'estan menjant l'un a l'altre.

Respecte als refugiats podríem dir molt. No estaria malament que ens fessin una reparació moral veritable per l'assassinat del president Lluís Companys –és que fins i tot per més INRI sembla ser una caricatura perfecta: segrestat pels nazis, entregat a la policia espanyola, torturat a Madrid a la Puerta del Sol, al cor de la ciutat, on ara hi ha la seu de la Comunitat Autònoma de Madrid, per ser finalment afusellat sense cap garantia processal al castell de Montjuïc de Barcelona. A Catalunya, com ha demostrat Joan Serrallonga (3) hi hagué al voltant **d'uns 850.000 refugiats**, i, les gràcies per tot el que es va fer, no ens les ha donat mai ningú, només els bascos, ells sí. Déu n'hi do el que va fer la Generalitat!

I, finalment, per a mi, el més dolorós sobre els temes que he treballat de la guerra, el territori de la Batalla de l'Ebre. I per això un grup de persones impulsam junts les administracions locals del territori i el COMEBE (Consorti Memorial Espais Batalla de l'Ebre), amb l'ajut de tots els governs de la Generalitat de 2001 ençà, per enterrar els ossos i les despulles que encara surten quan plou, o hi ha moviments de terra o els que troben els pagesos treballant la terra. Per donar-los una digna sepultura, per honrar mínimament tots aquells que van donar la seva vida per Catalunya. Perquè fins ara hem parlat de gairebé tothom, de revolucionaris, de contrarrevolucionaris, però els pobres nois, que ara diríem que són nens de la guerra perquè alguns no tenien ni divuit anys, que van anar a la Batalla de l'Ebre i van deixar la pell allà, encara ara no a tots els hem donat una digna sepultura.

Per cert, aquí he de fer esment, que suposo tots entendran per ser humanament lògic i comprensible, de pare, a la Queralt, Queralt Solé, la meva filla qui ha fet l'estudi exhaustiu sobre els fosses com a tesi doctoral, obra recentment publicada.(4)

Aquesta mobilització de quintes, de lleves, l'aconseguí fer la Generalitat sobre i exclusivament el territori de Catalunya que no havia caigut en mans franquistes.

Curiosament, en un moment que Franco té un terç d'unitat militar formada per catalans, el Terç de Nostra Senyora de Montserrat, ens trobem que el govern de la República s'ha carregat, ha dissolt per decret el poc que quedava del que s'anomenà Exèrcit de Catalunya.

I Negrin, el Cap del Govern republicà, havia anul·lat, desfet, les unitats catalanes. Tema dolorós per tot el que significa aquest **tribut de sang** que feia el país amb el lliurament de la vida de milers de joves, que fou correspost amb una desconfiança absoluta per part del govern de la República. Entre les afrentes més gran que ens feren, fou el moment de l'exili definitiu, quan els presidents català i basc es preparaven per marxar del país, el president de la República, Manuel Azaña, amb el del govern, Negrin, –guiats sempre per Jaume Vinyes, veí de la Vajol a l'Alt Empordà–, no van volen anar i sortir plegats amb ells perquè pensaren que els li baixaria la jerarquia, i sortiren abans per la frontera camí de l'Estat francès. L'Espanya centralista i insolidària de sempre fins i tot en aquells moments!

I potser el més greu de tot, els pocs diners que hi ha havia del tresor de la Generalitat hagué de ser lliurat sota “manu militari” al Castell de Sant Ferran de Figueres, el 2 i 3 de febrer, com demostra Francesc Vilanova, se n'apropià la República en exclusiva (5), ella seria l'única que podria fer i desfer a l'exili. Vol dir que tota aquesta munió de catalans que viurien l'èxode de tot un poble, no tindrien res econòmic a les seves mans per a defensar-se com a comunitat nacional específica. També és a Catalunya, igualment dirigit per mi, que gràcies a la iniciativa privada s'ha fet recerca i divulgació sobre un tema que s'havia passat massa per damunt. Em refereixo a l'exili de 1939. (6)

Com poden veure, la Generalitat durant la Guerra Civil és veritat que va tenir errors, però hi ha una cosa importantíssima que aconseguí: fou que la majoria de la gent tingués la consciència que si bé s'havia pogut perdre per la força de les armes l'esperit de Catalunya, malgrat les dificultats de l'exili, romandria. I aquest capteniment va ser des del començament fins al final el punt central d'actuació.

I per últim faré esment al tema de la **memòria històrica**. El concepte de Memòria Històrica és indiscutible que ha agafat un sentit per si mateix. És usat a tort i a dret, sembla que tothom sàpiga el que vol dir, això és, no oblit del passat, no amagar res de l'ocorregut ahir. I en certa forma és així. L'oblit que, encara que això pugui semblar paradoxal, forma part de la memòria humana, ara però ja no és acceptat quan es refereix a elements col·lectius del passat.

En resum, és l'èxit massiu arreu del món d'un concepte recent, de pocs anys de vida, i pel que sembla, d'ara endavant inevitable per part dels historiadors per explicar el fets del passat i interpretar-los.

Sine ira et studio (Tàcit, «sense ira ni parcialitat»)

A l'Estat espanyol el tema ha vingut en tractar el tema de la Transició de la Dictadura a la Democràcia a la segona dècada del 70 del segle XX; uns han dit que era un pacte de silenci sobre el passat immediat a l'època dels fets, altres han afirmat que era l'oblit de la memòria, i els de més enllà, més contundents, ho han denunciat com l'assassinat de la memòria. Un interessat silenci per esborrar tota mena de llum dels anys 30 ençà.

La raó, al meu entendre, està en afirmar que per debilitat mútua, de franquistes i anti-franquistes, hom va acceptar que aleshores era millor oblidar-se del passat. Operació que possibilitava obviar actituds, comportaments i responsabilitats d'uns i altres.

La memòria històrica s'enriqueix amb un ventall calidoscòpic d'aportacions individuals, totes juntes són una eina excel·lent que ajuda l'historiador i la societat per saber més del passat. De forma individual és més lleugera, imprecisa i susceptible de ser poc útil i veraç, com mostres recents de falsedats notòries han demostrat. Sí que tenen un gran efecte, no permeten la banalització del mal.

La memòria històrica mereix més planes de discussió, més espais de controvèrsia, més reflexió. Fins ara ha aconseguit exigir i demanar el restabliment de la memòria total, no acceptar la idea de desgreuge parcial. La memòria és plural. Aquesta innegable pluralitat, que només es pot negar des del sectarisme dogmàtic i excoent, significa que hi haurà pluralitat de vivències. No ens ha d'estranyar doncs, el gran pes que la memòria històrica ha adquirit en aquests darrers anys.

Cal tenir, seguir, fer, una "Política de la Memòria", per tots i tothom, però res de fer un "Institut de la memòria", un nucli dur de pensament que analitzi els fets del passat amb els paràmetres polítics de l'avui. Això no seria fer història, sinó endegar de nou un procés que, ara a l'inrevés, en no haver-hi pluralitat de memòries faria com el franquisme, una història oficial. Els fets en història són uns, la interpretació és lliure i múltiple. Com les vivències, com les memòries.

NOTES

1. Candel, F.: "**Les meves escoles**". Edit. Columna, Barcelona, 1997.
2. Solé i Sabaté, J.M. et altri "**La Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)**". Ed. 62. 4 vols. Barcelona 2004-2005.
3. Serrallonga, J. "**Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra. 1936-1939**". Edit. Base. Barcelona, 2004.
4. Solé i Barjau, Q. "**Els morts clandestins. Les fosses comunes de la Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)**". Edit. Afers. Catarroja, 2008.
5. Vilanova, F.: "**Als dos costats de la frontera: relacions polítiques entre exili i interior a la postguerra, 1939-1948**". PAM. 2001. Barcelona.
6. Solé i Sabaté, J.M. et altri "**L'Exili (1936-1939)**". Edic. 62. Barcelona 2007.